

Příběhy psané jedenáctiletými dětmi Rodové odlišnosti a vliv rodinného prostředí

Jan Vančura

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU v Brně

V následujícím příspěvku se zabýváme texty, které psali jedenáctiletí v rámci evropské longitudinální studie Elspac (podrobnější informace o studii např. Lacinová a kol., 2003).

V průběhu komplexního psychologického vyšetření v jedenácti letech dostávají děti za úkol napsat příběh o stromu, který právě nakreslily. Několik set náhodně vybraných textů jsme posuzovali podle různých kritérií a hledali souvislosti mezi vlastnostmi textů a dalšími informacemi, které o dětech a jejich rodinách máme díky dlouhodobému výzkumu.

Polarita mužského a ženského světa je v příspěvku nahlížena ve dvou rovinách: v hledání odlišností mezi texty jedenáctiletých dívek a chlapců, a dále v hledání souvislosti mezi rodinným prostředím resp. výchovným působením otce a matky a charakteristikami textů. Obě zmíněné roviny jsou předmětem statistické analýzy.

Východiska autorů

V průběhu komplexního vyšetření v jedenácti letech dostávají děti jednoduchou instrukci: „Zkus napsat nějaký příběh o stromu, který jsi právě nakreslil“. Volné zadání úkolu vytváří dětem prostor pro vlastní rozhodování a vyjádření. Při takto volném zadání si děti mohou zvolit formu textu, která jim nejvíce vyhovuje. Autoři také rozhodují o obsahu textu: kromě zadaného prvku stromu děti volí nebo vytvářejí další postavy – aktéry děje, zasazují je do kontextu času a místa, vytvářejí dějovou linii. Vytvoření vlastní dějové linie spojující celý příběh není pro všechny jedenáctileté samozřejmostí. Chrz, který se zabývá vývojem schopnosti vyprávění, hovoří v kontextu úplnosti a vnitřní souvislosti textu o tzv. cílesměrnosti příběhu. Tu lze s určitými výhradami chápat jako vývojový ukazatel schopnosti vyprávění (Chrz, 2002).

Z výše uvedeného je zřejmá různorodost východisek všech autorů. Dosažený vývojový stupeň v dané oblasti, odlišné potřeby dětí a konečně jejich vlastní rozhodování se promítají do výsledného textu, který se tak stává potenciálním zdrojem informací o osobě autora a jeho vnitřním světě. Některé z textů, které děti při vyšetření napsaly, jsou relativně krátké. Možnost doplnit je o smysluplný kontext a porozumět jim není velká. Určitou kompenzací tohoto nedostatku je porovnání textů mezi sebou a porovnání textů s ostatními daty, která jsou o jejich autorech k dispozici v rámci longitudinálního výzkumu.

Před vlastní statistickou analýzou uvádíme charakteristiku stovky náhodně vybraných textů. Celkové charakteristiky ostatních náhodně vybraných vzorků vypadají obdobně.

Různorodost získaných textů

Jedenáctiletí byli v tvorbě příběhů různě úspěšní. Tři ze sta dětí na zadání rezignovaly, nenapsaly žádný text. Poměrně početná skupina dětí se odklonila od zadané formy k popisu – většinou

k popisu stromu a jeho prostředí, přírodního koloběhu aj. Jiná skupina dětí vytvořila fragment, neucelený text, často úvod k příběhu nebo část zápletky bez širšího kontextu. Některé z těchto textů jsou poměrně dlouhé, jde v nich o rozsáhlé nahromadění děje, které ale logicky nesleduje dějovou linii, není v nich možné vysledovat obecné dějové schéma.¹

Očekávanou strukturu příběhu zachovalo více než 60 % dětí. V těchto příbězích se autoři uchýlili k různým strategiím, jejich texty lze podle zvoleného pojetí příběhu rozdělit do tří skupin.

Nečastějším typem textů jsou příběhy „pohádkové“. Opakují různá pohádková schémata, stromy v nich často získávají nadpřirozené vlastnosti, vyskytují se zde další pohádkové bytosti nebo předměty. Početnou podskupinou „pohádkově nereálných“ příběhů jsou texty, ve kterých vystupují stromy „antropomorfizované“. Stromy v nich získávají lidské vlastnosti: mluví s ostatními aktéry, prožívají emoce, vstupují do vztahů apod. Třetím častým typem příběhů jsou příběhy „reálné“. Tyto příběhy dodržují pravidla reálného světa, zpravidla vysvětlují kde, kdy a proč strom roste.

Následující tabulka (tab. 1) podává přehled napsaných textů na základě jejich úplnosti, zobrazuje také rozdělení textů podle výše uvedeného pojetí příběhu. Pro ilustraci jsou následně uvedeny dva texty, příklady příběhů pojatých „reálně“ a „pohádkově“ (obr. 1 a 2).

Tab. 1: Texty podle úplnosti a zvoleného pojetí příběhů

Úplnost textu	Typ textu/pojetí příběhu		
Nenapsaný text			3
Texty „nepříběhové“	Popisy	13	32
	Fragmenty, bez úplné dějové linky	19	
Příběhy	Reálně pojaté	20	65
	Antropomorfizované	18	
	Pohádkové	27	

n=100

Obr. 1. Reálně pojatý příběh

Je jednoho dne se chudý pastýř rozhodl se před svým domem vysadit strom. Když mu 20 let strom vyrostl, pastýřovi děti už byly velké a měli své vlastní děti, Honzika a Alenku. Honzík a Alenka chtěli na strom pořád lezt, ale rodiče jim to ne a ne dovolit a tak se jednou obě děti vypravily v noci ven a vylezli až do koruny stromu a jestli neumřely tak tam sedí do dnes.

¹ Podle Mandlera si děti díky zkušenosti s různými příběhy postupně vytvoří abstraktní reprezentaci struktury příběhu, skrze kterou vnímají a jsou schopny reprodukovat dějovou linii příběhu: „na počátku příběhu je nastolena situace, v níž jsou uvedeny postavy, poté následuje počáteční událost, se kterou obvykle vyvstává určitý cíl, poté následuje řada pokusů dosáhnout cíle a tyto pokusy přinášejí určité výsledky, tj. buď úspěch či selhání.“ (cit. dle Chrže, 2002).

Obr.2. Pohádkově pojatý příběh

Tento strom má 12 let, a je to strom kowelový. Když mu
 narostou jablínka, tak ten kdo je ochutná
 bude mít slaba, mohli si bude přát, ale pozor
 ten strom je mocarový a může ho vyprobat
 jen tak, že jeho větve uřízne a ty strom
 popel. Uřízne to hodně lidí, ale strom
 se to nikomu nepovedlo. Jednou v noci
 Alabema byl 1 mládě. Zmeroval se Abraham.
 Tak tedy Abraham šel k tomu stromu aby
 se přesvědčil, to co o něm lidé říkají.
 Ušel vyběhl na ten strom a uříznout
 mu větve, utíhl mu je, ale spálet nešlo.
 Šel tedy na svou starou babičku aby
 mu pomohla. Řekla: Opůlnoční lež k tomu
 stromu a pak mu uřízne jeho větve.
 Abraham tedy šel uříznout mu větve a spálil
 je na popel. Ten strom se stala krásná žena
 a bere děti se možnou plnou slaba.
 Abraham jí měl ráda a žil šťastně až
 do smrti.

Výsledky statistické analýzy

Východiskem analýzy bylo srovnávání textů mezi sebou a porovnání textů s daty, které máme o
 autorech k dispozici z jiných metod užitých při komplexním vyšetření (např. dotazník rodinných
 vztahů, inteligenční test a další). Pokoušeli jsme se hledat obecné zákonitosti a souvislosti, které se
 uplatňují při psaní textů. Příběhům jedinečným nebo výjimečným jsme zatím nevěnovali zvláštní
 pozornost.

Délka textu

Prvním krokem naší analýzy byl přepis textu a jeho rozčlenění na krátké úseky, tzv. významové
 jednotky. Přepisem textu se ztrácí např. informace o úrovni grafomotorického projevu dítěte, na
 druhé straně získaná přehlednost výrazně usnadňuje další práci. Opakované motivy jsou více

zřejmé, s menšími celky se lépe pracuje atd. Členěním textu také získáváme informaci o relativní délce textu.

Zajímalo nás, zda je možné nalézt souvislost mezi délkou napsaných textů a osobnostními charakteristikami autorů nebo jejich rodinného prostředí.

Informace o rodinném prostředí jsme získávali pomocí dotazníku rodinných vztahů J. Čápa (Čáp, Boschek, 1994).

V tomto dotazníku děti hodnotí své vztahy s rodiči v celkem čtyřech oblastech: kladný a záporný emocionální komponent vztahu, komponent požadavků ze strany rodičů a komponent volnosti.² Statistická analýza prokázala vztah mezi délkou napsaného textu a některými z výše uvedených aspektů rodinného prostředí. Výsledky shrnuje tabulka 2.

Tab. 2: Korelace délky textu a rodinného prostředí odděleně pro chlapce a dívky.

Pearsonova korelace, statisticky významné vztahy jsou zvýrazněny.

Komponenty Čápova dotazníku	Délka textu	
	Chlapci	Dívky
Kladný emoční komponent vztahu k otci	0,269	0,342(*)
Záporný emoční komponent vztahu k otci	-0,331(*)	-0,114
Požadavky otce	-0,416(*)	-0,007
Volnost ze strany otce	-0,064	0,033
Kladný emoční komponent ve vztahu k matce	0,160	0,166
Záporný emoční komponent ve vztahu k matce	-0,458(**)	-0,076
Požadavky matky	-0,266	0,149
Volnosti ze strany matky	0,101	-0,103

n=100

Zvýrazněné výsledky v tabulce 2 ukazují na souvislost mezi délkou textu a vlastnostmi rodinného prostředí. Je zřejmé, že pro délku textů chlapců i děvčat jsou významné odlišné komponenty jejich vztahu k rodičům.

Délka textů děvčat souvisí s kladným emočním komponentem vztahu k otci: čím vyšších skóre dosáhly dívky v kladném emočním komponentu vztahu k otci, tím delší příběhy píší. Kladný

² J. Širůček ve své diplomové práci charakterizuje jednotlivé komponenty rodinného prostředí následovně: „*Kladný komponent* se projevuje zájmem o aktivity dítěte, emoční podporou, důrazem na partnerství ve smyslu sdílení příjemných zážitků a zohledňování vlastní důstojnosti dítěte. *Záporný komponent* odpovídá hostilnému, odmítavému chování k dítěti, provázenému častými výčitkami. Komponenty emočního vztahu spolu vzájemně souvisejí, nelze je však považovat za přímé protiklady. *Komponent požadavků* je charakterizován přísností, důrazem na maximální poslušnost a přísnými tresty. Je vždy spojen se záporným emočním vztahem, obsahuje i prvky hostility. *Komponent volnosti* představuje především důraz na autonomii dítěte. Současně však zahrnuje i „měkkost“ ve výchově a v extrémní podobě může znamenat i nezájem o dítě“ (Širůček, 2004).

komponent vztahu s otcem je u děvčat jediným komponentem, jehož vliv na produkci resp. délku napsaného textu se podařilo prokázat.

U chlapců je délka textu výrazně spjata s jinými třemi komponentami jejich vztahu k rodičům: s komponentami záporného emočního vztahu k matce a k otci a dále s komponentem požadavků otce. Všechny uvedené komponenty korelují s délkou textu negativně - čím vyšších skóre v těchto škálách chlapci dosahují, tím kratší jsou napsané texty. Jako nejvýraznější vychází z analýzy negativní korelace délky textu se zápornou emoční komponentou vztahu s matkou.

Tento výsledek je možné interpretovat tak, že schopnost napsat příběh je u chlapců ovlivněna více faktory rodinného prostředí a že emočně negativně vnímaná matka na ně působí výrazně inhibičně.

Podle uvedených výsledků ovlivňují produkci textů u chlapců a děvčat odlišné komponenty jejich vztahů s rodiči. Nicméně pro chlapce i děvčata má významný vliv kvalita vztahu právě s rodičem opačného pohlaví. To lze chápat na základě tradičního rozdělení mužských a ženských rolí a jeho významu i pro tak jednoduchý úkol, jako je napsání krátkého příběhu.

Vyjádření emocí

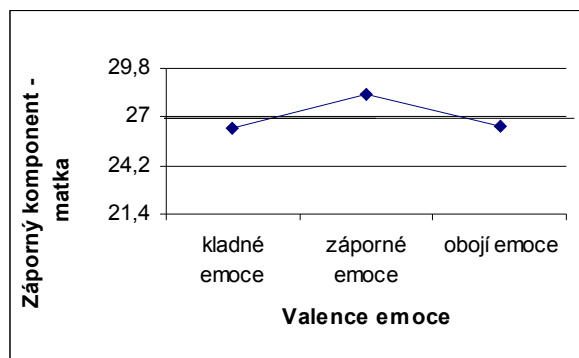
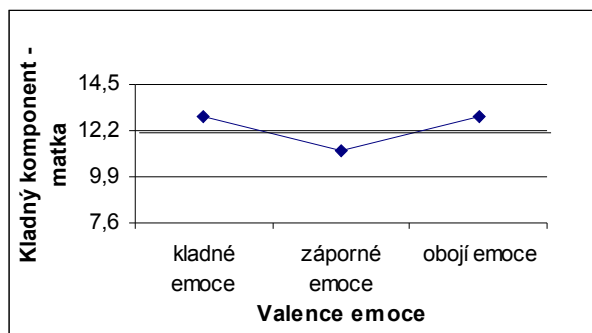
Úvaha o sdílnosti nebo otevřenosti autora textu vedla ke sledování, zda a jaké emoce se v textech vyskytují. Pro zjednodušení byly brány v potaz pouze emoce explicitně vyjádřené. Emoce uvedené v textech jsme dále hodnotili podle valence. Texty tak bylo možné rozdělit podle toho, zda obsahují nějakou emoci, zda obsahují pouze kladné nebo pouze záporné emoce a konečně zda obsahují emoce z obou pólů prožitkového kontinua.

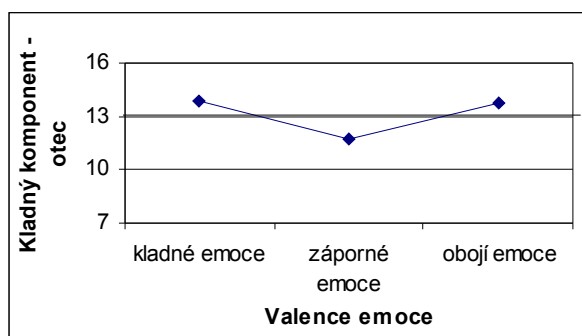
Explicitně vyjádřené emoce se vyskytují přibližně v necelé polovině textů. Častěji vyjadřují emoce děvčata (děvčata uvádí emoce v 53 %, zatímco chlapci v 35 % svých textů). Děvčata také uvádí vyšší počet emocí. To odpovídá delším textům děvčat - jejich texty jsou v průměru přibližně o polovinu delší než texty chlapců.

U dětí, které v příběhu emoce uvedly, se projevuje vztah mezi emočním nábojem uvedené emoce a tím, jak dítě hodnotí výchovné působení svých rodičů. Vztah mezi valencí uváděných emocí a rodinným prostředím hodnoceným opět pomocí Čápova dotazníku je zobrazen pomocí následujících grafů.

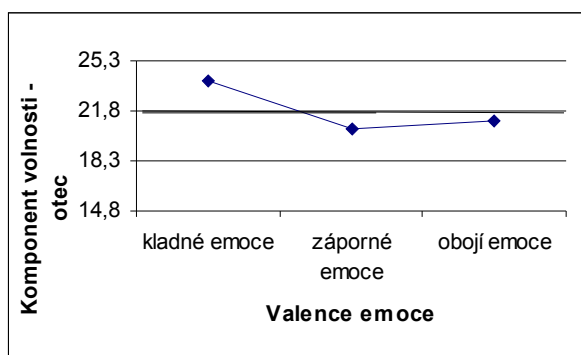
Valence vyjádřených emocí a komponenty vztahů s rodiči:

Dívky:

Chlapci:

Výsledky ukazují, že emoce, které děti ve svých textech uvedou, jsou významně ovlivněny rodinným prostředím. Opět se ukazují rozdíly mezi chlapci a děvčaty.

Pro kvalitu vyjádřené emoce hraje u chlapců významnou roli komponent volnosti otce. Čím více volnosti jim otec poskytuje, tím více v textu vyjadřují pozitivní emoce. U dívek je kvalita vyjádřených emocí ve vztahu s kladným a záporným komponentem matky a dále kladným komponentem vztahu k otci.

Závěr

Psaní příběhů nabízí dětem široký fantazijní prostor. Děti mají pro psaní různou motivaci, psaní pro ně plní různou funkci a vytvořené texty pro ně mají různý význam. Jako u jiných projektivních technik je obtížné porozumět, z jakého zdroje inspirace nebo vrstvy osobnosti právě čerpají. Statistické zpracování jistě nepředstavuje jediný nebo nejvhodnější nástroj k vyhodnocení dětských textů. Přesto některé výsledky ukazují na některé obecné zákonitosti, které se při psaní textů uplatňují.

U jedenáctiletých autorů se ukazují rozdíly v rodových odlišnostech. Texty chlapců a dívek se liší z hlediska formy a obsahu. Dívky podle očekávání píšou texty delší a častěji v nich uvádějí emoce.

Liší se také předpoklady pro zdařilou produkci textů. Schopnost psaní vlastního textu (vyjádřená délkou textu) je u chlapců i dívek ovlivněna kvalitou vztahu právě s rodičem opačného pohlaví. U dívek byl prokázán vztah mezi délkou napsaného textu a emočním kladným komponentem vztahu

k otcí. U chlapců je délka textu podmíněna více faktory vztahu k rodičům. Nejvýrazněji se v tomto směru projevuje případný negativní komponent vztahu k matce, který na chlapce působí výrazně inhibičně.

Valence emocí vyjádřených v příběhu souvisí s tím, jak dítě vnímá vztah se svými rodiči. U děvčat je valence vyjádřené emoce ve vztahu s kladnými emočními komponentami vztahů s oběma rodiči a se záporným emočním komponentem vztahu s matkou. Pro chlapce je v tomto ohledu významný komponent volnosti ve vztahu s otcem.

Dílejší poznatky, které uvedený příspěvek shrnuje, zatím nemohou sloužit jako diagnostická vodítka. Je potřeba o nich uvažovat jako o výsledcích získaných pomocí statistického výzkumu, který představují první kroky v hledání odpovědí na otázku, co mohou texty vypovídat o svých autorech. Jejich případná aplikace v jednotlivých případech vyžaduje pečlivé uvážení.

Literatura:

Čáp, J.; Boschek, P. *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Brno: Psychodiagnostika, 1994.

Chrz, V. Narativní imaginace u žáků sedmé třídy. In: *Pražská skupina školní etnografie: 7. třída. Výzkumná zpráva*. Praha, PedF UK, interní tisk, 2002 (str. 1 – 35).

Lacinová, L. a kol. Mezinárodní longitudinální studie Elspac. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 38, 2003, č. 1, s. 40 – 45.

Sages, R.B. *The Ambiguous Nature of Psychology as Science and its Bearing on Methods of Inquiry*. Lund University, Sweden. Nepublikovaný text.

Strauss, A.; Corbinová, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice : Albert, 1999.

Širůček, J. *Způsob výchovy v rodině – příspěvek k možnostem empirického zkoumání*. Diplomová práce FF MU Brno, 2004.

Ríčan, P.; Krejčířová, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha : Grada Publishing, 1997.

VANČURA, Jan. Příběhy psané jedenáctiletými dětmi : rodové odlišnosti a vliv rodinného prostředí. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.